

2. VIDE UN LAIKS

VĀRDA SASTĀVS

Latviešu valodā vārdiem ir sakne un galotne. Tiem var būt arī priedēklis un piedēklis.

Vārda sastāvdaļas	Raksturojums	Piemērs
Sakne	Vārda daļa, kas ir kopīga radniecīgu vārdu saimei. Šī kopība izpaužas vārda leksiskās nozīmes ziņā. Sakne ir obligāta vārda sastāvdaļa. Vārdiem var būt vairākas saknes.	<i>valde, valdīt, pārvaldīt, valdnieks, valdība, pārvalde, pārvaldnieks</i> <i>saulespuķes</i>
Galotne	Vārda daļa, kas atrodas vārda beigās un, vārdu lokot, mainās.	<i>kok-s, kok-a, kok-am, kok-u, kok-ā</i>
Priedēklis	Vārda daļa, kas atrodas saknes priekšā. Vārdiem var būt vairāki priedēkļi.	<i>pa-saule, aiz-krāsne, ie-pa-tikties, jā-no-raksta</i>
Piedēklis	Vārda daļa, kas atrodas starp sakni un galotni. Vārdiem var būt vairāki piedēkļi.	<i>dej-o-t, skol-niek-s, run-ā-j-a</i>
Celms	Viss vārds bez galotnes.	<i>strādniek-s, pasaul-e</i>
Izskaņa	Vārda daļa, kurā ietilpst vārda pēdējais piedēklis kopā ar galotni.	<i>strād-nieks, soļo-tājs, aizzīmog-ot</i>

ĪPAŠĪBAS VĀRDS

Īpašības vārda salīdzināmās pakāpes

	Vīriešu dzimte			Sieviešu dzimte		
	Pamata pakāpe	Pārākā pakāpe	Vispārākā pakāpe	Pamata pakāpe	Pārākā pakāpe	Vispārākā pakāpe
	Vienskaitlis					
kas?	īs- s	īsāk- s	vis-īsāk- ais	īs- a	īsāk- a	vis-īsāk- ā
kā?	īs- a	īsāk- a	vis-īsāk- ā	īs- as	īsāk- as	vis-īsāk- ās
kam?	īs- am	īsāk- am	vis-īsāk- ajam	īs- ai	īsāk- ai	vis-īsāk- ajai
ko?	īs- u	īsāk- u	vis-īsāk- o	īs- u	īsāk- u	vis-īsāk- o
kur?	īs- ā	īsāk- ā	vis-īsāk- ajā	īs- ā	īsāk- ā	vis-īsāk- ajā
	Daudzskaitlis					
kas?	īs- i	īsāk- i	vis-īsāk- ie	īs- as	īsāk- as	vis-īsāk- ās
kā?	īs- u	īsāk- u	vis-īsāk- o	īs- u	īsāk- u	vis-īsāk- o
kam?	īs- iem	īsāk- iem	vis-īsāk- ajiem	īs- ām	īsāk- ām	vis-īsāk- ajām
ko?	īs- us	īsāk- us	vis-īsāk- os	īs- as	īsāk- as	vis-īsāk- ās
kur?	īs- os	īsāk- os	vis-īsāk- ajos	īs- ās	īsāk- ās	vis-īsāk- ajās

APSTĀKĻA VĀRDS

Apstākļa vārdu veidi

Veids	Jautājums	Apstākļa vārds
Laiks	<i>Kad?</i>	agrāk, agri, atkal, bieži, dažreiz, drīz, jau, kad, nekad, parasti, joprojām, pašlaik, pašreiz, reizēm, reti, tad, tikko, tūlīt, vēlāk, vēlu, vienmēr šobrīd, tagad, šorīt, šodien, šovakar, rīt, vakar, parīt, aizvakar pirmdien, otrdien, trešdien, ceturtdien, piektdien, sestdien, svētdien
Vieta	<i>Kur?</i>	ārā, iekšā, blakus, citur, klāt, pretī, šeit, te, turpat
Veids	<i>Kā?</i>	ātri, lēni, auksti, karsti, brīnišķīgi, eleganti, ērti, jauki, kārtīgi, kopā, labi, latviski, skaisti, slikti, soli pa solim, strauji
Mērs	<i>Cik?</i> <i>Cik lielā mērā?</i>	cik, tik, maz, daudz, vairāk, mazāk, nemaz, diezgan, drusku, gana, gandrīz, pavisam, pilnīgi, vienreiz, puslīdz, apmēram, aptuveni, ļoti, mazliet, vēl
Cēlonis	<i>Kāpēc?</i>	kāpēc, kādēļ, tāpēc, tādēļ
Nolūks	<i>Kādēļ?</i> <i>Kādam nolūkam?</i>	tādēļ, tālab

Apstākļa vārdu salīdzināmās pakāpes

Pamata pakāpe	Pārākā pakāpe	Vispārākā pakāpe
labi	lab-āk	vis-lab-āk
auksti	aukst-āk	vis-aukst-āk
dārgi	dārg-āk	vis-dārg-āk
ilgi	ilg-āk	vis-ilg-āk
ātri	ātr-āk	vis-ātr-āk
daudz	vair-āk	vis-vair-āk

DARBĪBAS VĀRDS

ĪSTENĪBAS IZTEIKSME

Vienkāršie un saliktie laiki

VIENKĀRŠIE LAIKI	SALIKTIE LAIKI
Vienkāršā tagadne. Darbība notiek tagad, šajā brīdī, kas atkārtojas vai notiek vispār. <i>Es šobrīd lasu Noras Ikstenas romānu.</i>	Saliktā tagadne. Lieto, izsakot pabeigtu darbību, kuras sekas vēl ir manāmas. <i>Es esmu izlasījusi Noras Ikstenas romānu.</i>
Vienkāršā pagātne. Darbība, kas notika agrāk pagātnē. <i>Vakar visu dienu es lasīju Noras Ikstenas romānu.</i>	Saliktā pagātne. Lieto, izsakot darbību, kas notikusi pirms kādas citas pagātnē notikušas darbības. <i>Es jau biju izlasījusi Noras Ikstenas grāmatu, kad raugs man to ieteica.</i>
Vienkāršā nākotne. Darbība, kas notiks turpmāk nākotnē. <i>Brīvdienās (rīt, parīt) es noteikti lasīšu Noras Ikstenas romānu.</i>	Saliktā nākotne. Lieto, izsakot darbību, kas būs notikusi pirms kādas citas nākotnē iespējamās darbības. <i>Kad es būšu izlasījusi Noras Ikstenas romānu, iedošu izlasīt arī tev.</i>

VAJADZĪBAS IZTEIKSME

Kam?	Īstenības izteiksmes tag. 3. pers.	Vajadzības izteiksmes vienkāršie laiki			
		Tagadne	Pagātne	Nākotne	jā- + tagadnes 3. persona
man	pēta	ir	bija	būs	jā-pēta
tev	meklē				jā-meklē
viņam, viņai, viņiem, viņām	iet				jā-iet
mums	brauc				jā-brauc
jums	nāk				jā-nāk
	domā				jā-domā

Ar vajadzības izteiksmes formu saistītais lietvārds lietojams nominatīvā: *Man jālasa grāmata. Man jāmacās latviešu valoda. Bet: Man jāšāk lasīt grāmatu, jo lietvārds saistīts nevis ar jāšāk, bet gan ar lasīt.*

Kam?	(bija, ir, būs) jālasa	Kas?
man		žurnāl-s grāmat-a vēstul-e
tev		
viņam, viņai, viņiem, viņām		
mums		
Jums		

DIVDABIS

Nelokāmais divdabis (-ot, -oties)

Nenoteiksme	Īstenības izteiksmes tagadnes 1. persona	Divdabis
likt	liek-u	liek-ot
dejo	dejo-u	dejo-ot
rakstīt	rakst-u	rakst-ot
dziedāt	dzied-u	dzied-ot
gatavoties	gatavoj-os	gatavoj-oties
klausīties	klaus-os	klaus-oties

DIVDABJA TEICIENS

Divdabja teiciens ir savrupināta vairāku vārdu grupa teikumā, kuras pamatā ir divdabis. Divdabja teicienā ir divdabis un vismaz viens to paskaidrojošs teikuma palīgloceklis.

Divdabja teiciena centrā var būt nelokāmais divdabis, kas beidzas ar *-ot, -oties*, daļēji lokāmais divdabis ar izskaņām *-dams, -dama, -damies, -damās*, lokāmais darāmās pagātnes divdabis ar galotni *-is* un izskaņu *-usi*, kā arī lokāmais divdabis ar izskaņu *-ts, -ta*.

Lokāmais darāmās kārtas pagātnes divdabis ar -is, -usi, -ies, -usies	Lokāmais ciešamās kārtas pagātnes divdabis ar -ts, -ta	Daļēji lokāmais divdabis ar -dams, -dama, -damies, -damās	Nelokāmais divdabis ar -ot, -oties
<i>Jau no mazotnes pie tādas dzīves pieradusi, viņa prata samierināties.</i>	<i>Dusmu pārņemts, devos viņu virzienā.</i>	<i>Bērni, pie zariem turēdamies, kāpa lejup no kalna.</i>	<i>Saulei austot, mēs devāmies ceļā.</i>

Divdabju teicienu no pārējā teikuma atdala ar komatiem:

- 1) ja divdabja teiciens atrodas teikuma sākumā, komatu liek aiz divdabja teiciena;
- 2) ja divdabja teiciens atrodas teikuma beigās, komatu liek pirms divdabja teiciena;
- 3) ja divdabja teiciens atrodas teikuma vidū, komatu liek gan pirms divdabja teiciena, gan aiz divdabja teiciena.

TEIKUMS

Vienkārši un salikti teikumi

Vienkārši teikumi	Salikti teikumi	
<i>Saule silda.</i> <i>Saule silti silda.</i> <i>Laiks kļūst siltāks.</i>	Salikts sakārtots teikums	Salikts pakārtots teikums
	<i>Saule silda, un laiks kļūst siltāks.</i> <i>Saule silda, laiks kļūst siltāks.</i>	<i>Laiks kļūst siltāks, jo saule silti silda.</i> <i>Tā kā saule silda, laiks kļūst siltāks.</i>

Vienlīdzīgi teikuma locekļi

Vienlīdzīgi teikuma locekļi ir viena veida teikuma locekļi, kas atbild uz vienu un to pašu jautājumu, paskaidro vienu un to pašu vārdu un starp tiem ir sakārtojuma attiecības, piemēram, *Mūsdienās jaunieši reti apmeklē **teātri**, **operu** vai **izstādes**.*

Ja vienlīdzīgi teikuma locekļi ir bezsaikļa saistījumā, tad tos citu no cita vienmēr atdala ar komatu, piemēram, *Vecais vīrs sveicienam sniedza **lielu**, **sastrādātu** roku.*

Ja vienlīdzīgus teikuma locekļus saista saikļi *un*, *vai*, *jeb*, tad komats to priekšā nav jāliek, piemēram, *Vecais vīrs sveicienam sniedza **lielu un sastrādātu** roku.* Ja šie saikļi atkārtojas, tad katra atkārtotā saikļa priekšā komats ir jāliek, piemēram, *Vīrietis atskatījās un pamāja sveicienu, un devās tālāk.*

Ja vienlīdzīgus teikuma locekļus saista saikļi *bet*, *arī*, *kā arī*, *taču*, *tomēr*, *toties*, *ne*, *nevis*, *kaut gan*, *kaut arī*, *lai gan*, *lai arī* vai apstākļa vārds *tāpat*, tad šo vārdu priekšā vienmēr jāliek komats, piemēram, *Plastmasai paredzētajā atkritumu konteinerā nedrīkst mest plastmasas rotaļlietas un sadzīves priekšmetus, **kā arī** vienreizlietojamus traukus.*

Palīgteikums

Palīgteikumi ir salikta pakārtota teikuma atkarīgā daļa, kas paskaidro virsteikumu vai citu palīgteikumu. Palīgteikuma veidu var noteikt pēc jautājuma.

Palīgteikuma veids	Jautājumi, uz kuriem atbild palīgteikums	Pakārtojuma vārdi, kas ievada palīgteikumu	Palīgteikuma atrašanās vieta attiecībā pret virsteikumu	Piemēri
Teikuma priekšmeta palīgteikums	Kas?	<i>kas, kurš, kāds;</i> <i>ka, lai, vai, ja;</i> <i>kā, cik, kur, kad</i>	- aiz virsteikuma - starp virsteikuma vārdiem - pirms virsteikuma	<i>Kas neiespējams šodien [palīgteikums], kļūst iespējams rīt [virsteikums].</i> (Kas kļūst iespējams rīt?)
Izteicēja palīgteikums	Kas ir / nav (bija / nebija, būs / nebūs)? Kāds ir / nav (bija / nebija, būs / nebūs)?	<i>kas, kurš, kāds;</i> <i>ka, lai</i>	aiz virsteikuma	<i>Viņi ir tie [virsteikums], kas ies tālāk par mums [palīgteikums].</i> (Kas ir tie?)
Apzīmētāja palīgteikumi	Kāds? Kāda?	<i>kas, kurš, kura,</i> <i>kāds, kāda; ka,</i>	aiz paskaidrojumā vārda	<i>Viņš bija cilvēks [virsteikums], kas nemitīgi mēģināja atklāt kaut ko</i>

	Kurš? Kura?	<i>lai, vai; kā, cik, kad kur, kāpēc u. c.</i>		<i>jaunu</i> [palīgteikums]. (Kāds cilvēks viņš bija?)
Papildinātāja palīgteikums	Ko? Kam? Ar ko? Par ko? No kā?	<i>kas, kurš, kura, kāds, kāda; ka, lai, vai; kā, kur, kad, kāpēc u. c.</i>	• aiz virsteikuma • starp virsteikuma vārdiem	<i>Viņš redzēja</i> [virsteikums], ka daudzi nav <i>vienisprātis ar izteikto priekšlikumu</i> [palīgteikums]. (Ko viņš redzēja?)
Vietas apstākļa palīgteikums	Kur? Kurp? No kurienes? Uz kurieni?	<i>kur, kurp; no kurienes, uz kurieni</i>	• aiz virsteikuma • starp virsteikuma vārdiem (reti) • pirms virsteikuma	<i>Es eju tur</i> [virsteikums], <i>kur acis rāda</i> . (Kur es eju?) <i>Kur koku cērt</i> [virsteikums], <i>tur skaidas lec</i> [palīgteikums]. (Kur skaidas lec?)
Laika apstākļa palīgteikums	Kad? Cik ilgi? No kura laika? Līdz kuram laikam?	<i>kamēr, līdz, līdzko, kolīdz, tikko, tiklīdz, tiklīdz kā, iekams, kopš, pirms; pēc tam kad</i>	• aiz virsteikuma • starp virsteikuma vārdiem • pirms virsteikuma	<i>Bija jau vēls</i> [virsteikums], <i>kad pārnācām</i> [palīgteikums]. (Kad bija jau vēls?)
Veida apstākļa palīgteikums	Kā? Kādā veidā?	<i>kā; ka, lai, cik</i>	• aiz virsteikuma • starp virsteikuma vārdiem • pirms virsteikuma	<i>Mēs rakstām tā</i> [virsteikums], <i>kā mums mācīts</i> [palīgteikums]. (Kā mēs rakstām?)
Mēra apstākļa palīgteikums	Cik? Kādā mērā?	<i>cik, ka, lai</i>	• aiz virsteikuma	<i>Visi strādāja tik</i> [virsteikums], <i>cik bija viņu spēkos</i> [palīgteikums]. (Cik visi strādāja?)
Cēloņa apstākļa palīgteikums	Kāpēc? Kālab?	<i>tāpēc ka, tālab ka, tā kā, ka</i>	• aiz virsteikuma • pirms virsteikuma, ja palīgteikumu ievada <i>tā kā</i>	<i>Pārbrauktuve bija slēgta</i> [virsteikums], <i>tāpēc ka tuvojās vilciens</i> [palīgteikums]. (Kāpēc pārbrauktuve bija slēgta?)
Nolūka apstākļa palīgteikums	Kādēļ? Kādam nolūkam? Kādā nolūka?	<i>lai</i>	• aiz virsteikuma • starp virsteikuma vārdiem • pirms virsteikuma	<i>Atvēru logu</i> [virsteikums], <i>lai izvēdinātu istabu</i> [palīgteikums]. (Kādēļ atvēru logu?)
Nosacījuma palīgteikums	Kādā gadījumā?	<i>ja</i>	• aiz virsteikuma • starp virsteikuma vārdiem • pirms virsteikuma	<i>Ja nepieciešams</i> [palīgteikums], <i>mēs dosimies tev palīgā</i> [virsteikums]. (Kādā gadījumā mēs dosimies palīgā?)
Pamatojuma palīgteikums	---	<i>jo, arī bez ievadītā vārda</i>	• aiz virsteikuma	<i>Es gribu doties mājās</i> [virsteikums], <i>jo rīt ir eksāmens</i> [palīgteikums].
Pieļāvuma palīgteikums	---	<i>kaut gan, kaut arī, lai gan, lai arī</i>	• aiz virsteikuma • starp virsteikuma vārdiem • pirms virsteikuma	<i>Kaut arī rīts bija saulains</i> [palīgteikums], <i>gājējiem bija auksti</i> [virsteikums].

Salīdzinājuma palīgteikums	---	<i>it kā, itin kā, tāpat kā, kā, nekā; jo – jo</i>	- aiz virsteikuma - pirms virsteikuma, ja palīgteikumu ievada <i>jo</i>	<i>Jo drīzāk pabeigsim darbu [palīgteikums], jo ātrāk tiksīm mājās [virsteikums]. Varbūt pļava zied skaistāk [virsteikums], nekā ūdens zied [palīgteikums].</i>
Seku palīgteikums	---	<i>tā ka; ka (retāk)</i>	aiz virsteikuma	<i>Mēs ilgi staigājām pa pilsētu [virsteikums], tā ka kājas pret vakaru bija ļoti piekusušas [palīgteikums].</i>

SAVRUPINĀJUMI

Savrupinājums ir teikuma locekļa vai tā grupas nošķīrums teikumā. Savrupinājums tiek lietots kāda teikuma locekļa precizēšanai, niansēšanai, paskaidrošanai. Savrupinājumus tekstā atdala ar komatiem vai domuzīmēm, runā – ar pauzi.

Savrupinājums	Raksturojums	Piemērs
Savrupināts apzīmētājs un savrupināta apzīmētāja grupa	Savrupināts apzīmētājs vai tā grupa veidojas, ja vēlas izcelt kādu pazīmi un maina parasto apzīmētāja atrašanās vietu, novietojot to nevis pirms, bet aiz apzīmējamā vārda.	<i>Pie mājas atradās mežs – <u>drūms</u>, bet <u>neatvairāms</u>. Rudens krāsas, <u>dzeltenās un spilgti sarkanās</u>, man patīk vislabāk.</i>
Savrupināts pielikums un savrupināta pielikuma grupa	Savrupināts pielikums ir lietvārds vai lietvārda nozīmē lietots vārds, kurš paskaidro vārdu pirms savrupināta pielikuma. Visbiežāk pielikums nosauc amatu, profesiju, piederību kādai grupai, tas var būt īpašvārds kopā ar apzīmētājiem.	<i>K. Valdemāram, <u>izcilam latviešu nacionālās atmodas pārstāvim</u>, ir bijusi ļoti interesanta dzīve. Sētā es redzu milzīgu radījumu – <u>vilku sugas suni</u>.</i>
Savrupināts apstāklis un savrupināta pielikuma grupa	Ja teikumā vēlas precizēt, paskaidrot, precizēt kādu apstākli, tad veidojas savrupināts apstāklis vai tā grupa. Tas veidojas tikai aiz tāda paša nosaukuma apstākļa (vietas apstākļa savrupinājums aiz vietas apstākļa, laika apstākļa savrupinājums aiz laika apstākļa, veida apstākļa savrupinājums aiz veida apstākļa).	<i>Tur, <u>ārā</u>, gaiss ir svaigs un smaržīgs. Tas notika nesen – <u>pirms dažiem gadiem</u>.</i>

Atceries!

Nesavrupina pulksteņa laika apzīmējumu aiz dienas nosaukuma vai datuma, piemēram,
18. novembrī plkst.21.00 būs lielā ugunošana.

Nesavrupina dažādus apstākļus, piemēram, *Šodien Vecrīgā notiks orientēšanās sacensības.*